

ne, kevesebbel Bernardino Ochino, Matteo Gribaldi, Adam Pastor, eggyel Erasmus Johannis és Servet.

A második fejezet a lengyel testvérek sociniánus művei kiadásainak bibliográfiai bemutatása. A *Bibliotheca Fratrum Polonorum*, a *Catechesis Rakoviensis* editiói, a jelentősebb személyiségek *Opera omnia* kiadásai (Sozzini, Johannes Crellius, Johannes Ludovicus Wollzogen, Samuel Przytkovius) mellett az összegyűjtött levelezés közreadása, illetve az egyes művek egyedi editiói összesen 154 különféle kiadványt jelentenek. Feltűnő a flamand nyelvű kiadványok nagy száma, ami arra utal, hogy a lengyelek nem csupán a nemzetközi tudományos köröket akarták meggyőzni teológiai kérdésekben hangoztatott véleményük igazáról.

A harmadik fejezet a németalföldi sociniánus irodalmat veszi számba szerzői alfabetikus rendben. A 166 bibliográfiai tétel mögött 26 helybéli és külföldi szerző áll, néhány névtelenül megjelent vitáirat mellett. A sort Johannes Becius nyitja, de a nemzetközi teológiai vitákban sokkal ismertebb nevekkel is találkozunk, mint Johannes Amos Comenius, Andreas Wissowatius, Daniel Zwicker, vagy Christophorus Sandinus. Mellettük sok helybéli teológus, akik szimpatizáltak a sociniánus gondolkodás egyes elemeivel.

A negyedik fejezetben az antisociniánus kiadványok bibliográfiai leírása következik. Nagyon fontos fejezet ez, hiszen nagyon sokan, főként diákok, csak Fausto Sozzini tanait ellenző professzoraik előadásain hallottak ezekről a tanokról. Több közép-európai diák – így magyarok is – éppen azért választotta disputációja tárgyául valamelyik antitrinitárius, vagy sociniánus tétel megcáfolását, mert fel akart készülni a hazatérés utáni vitákra. Nem csoda hát, hogy az ebben a fejezetben leírt 414 kiadvány számottevő része egyetemi tézisfüzet. A legismertebb professzorok, akik ezeket a vitákat vezették: Guilielmus Amesius, Ruardus Andala, Nicolaas Arnoldi, Johannes Cloppenburch, Johannes Cocceius, Johannes Hoornbeek, Samuel Maresius, Campegius Vitringa. A kor valóságát jól jelzi, hogy a szerzők Comenius egyes műveit a sociniánus,

nagyobb számban pedig az anti-sociniánus irodalomhoz sorolták.

Az ötödik fejezet már a historiográfiai bibliográfia. Erőssége a holland szakirodalom összefoglalása, viszonylag szép számban szerepelnek lengyel tételek, de a cseh és a magyar szakirodalom csaknem teljes egészében hiányzik.

Mint minden bibliográfiában, itt is a legizgalmasabb olvasmány a mutatók sora. Jó ötlet a művek címmutatója, de a legtanulságosabb talán a kiadási helyek és a kiadók regisztere. A legtöbb sociniánus munka Amsterdamban jelent meg, a legtöbb ellenzőjük pedig Leidenben publikált. Nem véletlen a nagyszámú titkos nyomdahellyel megjelent kiadvány jelenléte sem.

Ez a bibliográfia hasznos kiegészítője, és bizonyos tekintetben előkészítője annak a 16–17. századi nonkomformista szellemi áramlatok képviselőit kritikai szándékkal számba vevő bibliográfiai sorozatnak, amely a „Bibliotheca Dissidentium” címet viseli (szerkesztője André Seguenny, kiadója Valentin Koerner Baden-Badenban).

MONOK ISTVÁN

Grefte, Florence – Lothe, José: La vie, les livres et les lectures de Pierre de L'Estoile. Nouvelles recherches. Préface d'Henri-Jean MARTIN. Paris, 2004. Honoré Champion, 1181 l. /Pages d'archives/

Az Annales-iskola utolsó generációja már nagyon idős, mégis, hála Istennek, az iskola „hivatalos” bezárása után szelleme, szemlélete továbbra is működik. Lucien Febvre 1941-ben megjelent klasszikus tanulmánya (Ce qu'on peut trouver dans une série d'inventaires mobiliers. = Annales d'histoire sociale 1941. 41–54.) óta a hagyatéki inventárium előkelő forrássá nőtte ki magát. Az alapvetően ezeket a dokumentumokat használó nagyobb összefoglalások (LABARRE: *Amiens*; MARTIN: *Paris*) megjelenése után megtörtént a francia szakírók módszertani eredményekben gazdag értékelése (Marseille, 1972. januárban; anyaga megjelent: *Centre Méridio-*

nal de Rencontres sur le XVIIe siècle. Marseille, 1973. – lásd Louis van Delft hozzászólását, 69–87.), a nemzetközileg is fellendült kutatások eredményeit pedig módszertanilag 1980-ban Wage-ningenben összegezték (*Probate inventories.* Ed. by Ad van der WOUDE, Anton SCHURMAN). Angliában (JAYNE: *Private Libraries of Renaissance England*), Németországban (Wittmann, Weyrauch, Bátori), Spanyolországban (Chevalier), Észak- (Grönroos, Nyman) és Közép-Európa (Pokorny, Moczulska, Čičaj, Monok) több országában ezek után fellendültek azok a könyvtörténeti kutatások, amelyek forrásbázisul a hagyatéki összeírásokat választották. Számos példát találunk tehát az európai kutatásokban, de olyat, amelyben a szerzők nem elkülönítve interpretálják a hagyatéki dokumentumokat – művészettörténeti értékelés, életmódtörténet, könyv-, és olvasmánytörténet stb. – nem túl sokat. A most kézben tartott monumentális kötet (1180 oldal) ez utóbbiak számát gyarapítja. Nem véletlen, hogy bevezetőjét Henri-Jean Martin írta, hiszen több vonatkozásban az ő életművének szerves folytatását láthatja ebben a munkában.

Pierre de L'Estoile (1546–1611) élete során folyamatosan magas tisztséget töltött be az udvarnál, illetve a kancellárián (törvényszéki bíró volt sokáig). Nagyapja kezdte a könyvgyűjtést. Pierre Toussain de L'Estoile (1480–1537) az orleans-i egyetem jogász professzora volt, a parlament tanácsosa. Nem csupán politikai kapcsolatokkal rendelkezett, hanem a kortárs humanista elit számos tagját is barátai közé sorolhatta. Halálakor közel félezer könyvet hagyott fiára, Louis de L'Estoile-ra (? – 1558). Az ő karrierje már tipikus hivatali karriernek mondható, hiszen az udvar és a parlament körül számos tisztséget töltött be. Apja kapcsolatait is örökölte, így a humanista Jean Budé, Jacques Toussaint, illetve Lazare de Bâif, vagy Pierre de Ronsard lehettek barátai. A kötet szerzői részletesen elemzik Louis de L'Estoile olvasmányait, összevetve az ismert kortárs párizsi gyűjtemények anyagával, különösen Antoine Dupratéval. Az elemzésből kitűnik, hogy a 16. század közepének modern humanista, jogi, teológiai és filozófiai könyvei mellett már jelentős számú természettudományi és or-

vosi munka is bekerült könyvtárába, emellett külön említhető az, hogy a kortárs szépirodalom is szép számban jelen volt a polcokon. Louis fia, Pierre de L'Estoile tehát jelentős humanista és kortárs francia gyűjteményt, és ennél jelentősebb kapcsolatrendszert és nem utolsó sorban vagyont örökölt. Törvényszéki állása (1566–1601), a királyok közvetlen szolgálata, a velük való napi kapcsolat környezetét is arra sarkallta, hogy a kapcsolatai rendszerek legyenek, és sokan igyekeztek jóindulata megnyerésére. A kiterjedt családi (18 gyermeke volt), politikai és tudományos kapcsolatrendszere (Christopher de Thou, Montaigne stb.) mentén külön gondot fordított könyvtárának gyarapítására.

A kötet egyik nagy erénye, hogy a könyvtárat elhelyezi Pierre de L'Estoile házában. Bemutatja a tulajdonos négy emeletes párizsi házát, annak szobabeosztását, majd berendezését részletezi. A hagyatéki jegyzék 231 tárgyat sorol fel: bútorok, faliszőnyegek, festmények és metszetek, szobrok, háztartási ruhaneműk, ékszerek, ezüstmű, öltözetek. A szerzők ezek közül részletesebben a festmények, de különösen a metszetek elemzésével foglalkoznak. Pierre de L'Estoile naplói ugyanis lehetővé teszik a vásárlás körülményeinek a rekonstruálását is, így képet kapunk a beszerzés motivációjáról is.

Könyvtáráról, illetve olvasmányairól a halála után összeírt könyveinek jegyzéke és naplói tanúskodnak. Az azonosítható könyveinek száma 2632. Naplói, amelynek számos másolatai is ismert kiváló kortörténeti forrásértékük mellett kapcsolatairól és olvasmányairól is árulkodnak. Megelevenítik az olvasmányokat, gyakran érdekes adalékkal szolgálnak egy-egy történeti, vagy politikai műben szereplő történethez, hiszen a tulajdonos a történelem alakítóival állt szoros kapcsolatban. Jó példa erre annak összevetése, hogy miként ír André Thévet geográfus haláláról (1590. november) naplójában Pierre de L'Estoile, és miként emlékezik meg erről a történetíró Jacques-Auguste de Thou az 1604-ben megjelent *Historiájában*.

A szerzőpáros ezt a könyvanyagot és az egyes tételekhez kötődő, az olvasási gyakorlatról szóló naplóbejegyzéseket monografikus szinten ele-

mezte könyvében úgy, hogy 12 nagyobb tematikus egységet különített el. Az első a protestáns művek csoportja. A következőes katolikus Pierre de L'Estoile élete a francia történelem egyik gyászos, a vallásháború által terhelt korszakában telt el. Természetesnek mondható egy értelmiségiektől körülvelt művelt embertől a vallásbéke vágya, a másik – akár elítélt – nézeteinek megismerése és megértése. A hugenotta humanisták (Calvin, Bèze, Vatable), teológusok alapművei, de a lutheránus teoretikusok (Luther, Melancthon, Flacius Illyricus, Martin Chemnitz) néhány munkája is ezért volt meg könyvtárában. Életében azonban a megbékélésre vágyott, így érthető az 1606-ban vásárolt Hermann Badius könyvecske feletti öröme, amely erről szól (*Union de toutes les discordes*). A második csoport a katolikus könyveké, amelyhez elsősorban a Biblia és az egyházatyák kiadásai, illetve a napi vallásgyakorlatkönyvei tartoznak, természetesen néhány alapvető teológiai munka is. Casare Baronius egyháztörténeti sorozata mellett a zsinati iratok (főként a kortárs Tridenti zsinaté), a főbb jezsuita rendszerezők (pl. Belarmino) munkái, illetve viszonylag nagy számban a lelki épülést segítő olvasmányok. A harmadik és a negyedik csoport, a korra, amelyben élt oly jellemző vallási és politikai vitairadalom. Számos pamflet, indulattal teli irat mellett komoly vitaművek is ehhez a csoporthoz sorolhatók. Az ötödik és a hatodik csoport Pierre de L'Estoile szakmájához, illetve beosztásához leginkább kötődő jogi és a királyságra, illetve a királyi családra vonatkozó művek együttese. Az ő életében uralkodó királyok (III. és IV. Henrik, XIII. Lajos) idején a francia trónon bekövetkező dinasztia váltás számos elméleti kérdést is felvetett, amely a kortárs irodalomban természetesen módon tárgyalatott. A király és a parlament viszonya, az uralkodás módja stb. mind olyan kérdések, amelyekre vonatkozó művekre Pierre de L'Estoile-nak szüksége volt. A hetedik csoportba a minden könyvtárban megtalálható klasszikus (antik) auktorok kiadásai tartoznak. A nagypapa és édesapja könyvtárát öröklő

tulajdonos ezt a gyűjteményt az egyes szerzők modern, új filológiai eredményekkel bővített kiadásaival is gazdagította. A nyolcadik csoport alkotója a kortárs történeti irodalom, főként Franciaország, de a szomszédos területek történelméje, persze számos, a távolibb vidékek történelmét bemutató könyv is. Szorosan ehhez kötődően a szerzők kilencedik csoportként különválasztották a politikai pamfletekből (canards) álló kiadvány-együttest, illetve a 16. század végén már megjelenő folyóiratokat is. A tizedik csoport nagyon érdekes, hiszen a filozófiai, erkölcsi és politikaelméleti műveket egyetlen együttesként elemezték a szerzők. Valóban, a 16–17. század fordulóján a keresztény újszoicizmus, mint erkölcsfilozófiai rendszer, a keresztény hatalmak megbékélését elméleti síkon kereső politikaelmélet, illetve az uralkodásetikai munkák egyetlen gondolatmenettel összekapcsolhatóak. A tizenegyedik csoportba a természettudományi és orvosi munkák tartoznak. Jól látszik az itt felsorolt művekből, hogy a 16. század második fele nem csupán vallásháborúkkal telt, hanem kialakult egy új logikai rendszer, egy új világkép, megszülettek Copernicus, Galilei és Giordano Bruno művei, új naptári rendszert vezettek be. Aristotelész, Ptolemaiosz és Hippokratész trónfosztása mentén a tudományok új rendszere alakult ki. Pierre de L'Estoile követte ezeket a változásokat. A francia bibliofília mindig a nemzeti irodalom pártolásával is összekötődik. Nem csoda hát, hogy a tizenkettedik, szépirodalom csoport számos kortárs művet és klasszikust is magába foglal.

A most kézbevert kötet nem csupán szerkesztésében, de a forrásközlés módjában is példaadó. Az egyes könyvtételek azonosítása nem csupán bibliográfiai értelemben történt meg, hanem a könyv és a tulajdonos viszonyára (beszerzés, olvasás, vélemény róla stb.) vonatkozó adatokat is rögzítik a kiadók. A vaskos könyv jól használható, a szükséges és elégséges mutatók jól eligazítanak benne.